

Nauji Vlodo Drėmos gyvenimo ir veiklos šaltiniai

Ingrida Pajedaitė

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Vladas Drėma (*1910–†1995) – vienas žymiausių Lietuvos dailės istorikų, talentingas dailininkas, pedagogas, muziejininkas, autoritetingas kultūros paveldo tyrėjas ir puoselėtojas, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas, plačios erudicijos ir nepaprasto darbštumo žmogus, palikęs ryškų pėdsaką Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – Biblioteka) istorijoje. 1988–1990 m. šis iškilus kultūrininkas ir mokslininkas dirbo Bibliotekos Rankraščių skyriuje, sistemino ir aprašinėjo čia saugomus unikalius dailės kūrinius. Jo dėka į mokslinę apyvartą įtraukta „Lietuvos dailininkų piešinių ir eskizų kolekcija“ (F320) šiuo metu yra vienas labiausiai Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų tyrinėjamų Rankraščių skyriaus rinkinių.

Neblėstantis mokslo visuomenės susidomėjimas Vlodo Drėmos asmenybe ir darbais paskatino atidžiau pažvelgti į Bibliotekoje saugomą jo rašytinį palikimą ir paskelbti svarbesnius dokumentus. Šį kartą dėmesį sutelksime į kelis vis dar menkai žinomus ir tyrinėtus dailės istoriko rankraščius, esančius Juozo Girdvainio fonde (F221). Tai 1955 m. V. Drėmos ranka užpildyta biografinių duomenų anketa¹, autobiografija², jos papildymai³, 1941 m. liepą rašyto parodymo apie pirmąją sovietų okupaciją bei lenkų ir lietuvių santykius Vilniaus krašte 1940–1941 m., rasto 1944 m. rugsėjo 21 d. Studijų biuro archyve Vilniuje, nuorašas⁴.

Norint atskleisti šių dokumentų parašymo ir patekimo į Biblioteką aplinkybes, verta tarti keletą žodžių apie fondo sudarytoją Juozą Girdvainį (*1906–†1972). Jis gimė 1906 m. rugpjūčio 1 d. Plungės rajono Žlibinų kaime dvaro kumečio šeimoje. Tarpukariu tarnavo puskarininkiu Lietuvos kariuomenės Ryšių batalione. 1940 m. dirbo politiniu vadovu Lietuvos liaudies kariuomenėje. Vokiškosios okupacijos pradžioje 29-ojo šaulių korpuso sudėtyje dalyvavo mūšiuose prie Nevelio, Velikije Lukų ir Viazmos, vėliau tarnavo 16-ojoje Lietuviškoje šaulių divizijoje. 1942 m. dėl ligos buvo demobilizuotas. Nuo 1944 m. dirbo Socialinio aprūpinimo liaudies komisariate, vėliau ėjo atsakingas pareigas Lietuvos SSR Ministrų Taryboje. 1950–1952 m. dirbo Klaipėdos srities vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju, po to iki 1969 m. – Lietuvos SSR Ministrų Tarybos Reikalų valdybos Kadro skyriaus vedėju. 1969 m. išėjo į pensiją, o po trejų metų mirė⁵. Dar jaunystėje užsikrėtęs kolekcionavimo aistra, per ilgus metus sukaupė turtingą biblioteką: turėjo vertingų, retų leidinių, pilnus „Aušros“ komplektus, tautos patriarcho Jono Basanavičiaus, kitų visuomenės veikėjų laiškų, nuotraukų ir kitokių istorinių dokumentų kolekciją⁶. Deja, po J. Girdvainio mirties beveik visos šios vertybės palaiapsniui atsidūrė antikvariatuose arba visuomenei neprieinamuose privačiuose rinkiniuose. 1999 m. mums nusišypsojo laimė dalelę kolekcininko palikimo išgyti iš jo našlės Onos Visockaitės-Girdvainienės. Tai šeši 1955–1956 m. J. Girdvainio sudaryti, į vienodus,

¹ DRĖMA, Vladas. Anketa. 1955 01 17. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F221-37, lap. 63 *recto*–66 *recto*.

² IDEM. *Autobiografija*. 1955 01 15. LMAVB RS, F221-37, lap. 67 *recto*–86 *verso*.

³ IDEM. *Papildymai prie autobiografijos*. 1955 01 25–26. LMAVB RS, F221-38, lap. 87 *recto*–96 *verso*.

⁴ Vlodo Drėmos parodymo nuorašas. LMAVB RS, F221-39, lap. 97 *recto*–119 *recto*.

⁵ Juozas Girdvainis: [nekrologas]. *Tiesa*, 1972, bal. 2 (nr. 78), p. 3.

⁶ Puskarininkis – knygos mylėtojas. (Iš karių gyvenimo). *Trimitas*. Kaunas, 1937, vas. 24 (nr. 8), p. 186.

tamsiai ruda sintetinė danga trauktus kartono viršelius įrišti dokumentų rinkiniai, kuriems sudarytojas suteikė pavadinimą „Lietuvių kultūros istorijos medžiaga“. Į trečiąją knygą, arba tomą (F221-34–47; matmenys – 30,8x21,6 cm, 244 lapai), kartu su aukščiau minėtais V. Drėmos dokumentais pateko kultūros istoriko, žurnalisto, Lietuvos SSR Mokslų akademijos centrinės bibliotekos Rankraščių skyriaus vedėjo Vlado Abramavičiaus (*1909–†1965), Bibliografijos skyriaus bibliografo, visuomenės veikėjo Alfonso Bielinio (*1906–†1970), poetės, vertėjos Onos Miciūtės (*1909–†1973), knyginkės, visuomenininkės Marijos Šlapelienės (*1880–†1977) autobiografijos, jų pačių užpildytos biografinių duomenų anketos, publikacijų sąrašai ir kita medžiaga. Visos autobiografijos ir anketos rašytos panašiu laiku (1954–1956 m.) ant vienodų „Vaizdo“ spaustuviėje atspausėtų blankų, todėl kyla tam tikrų įtarimų, kad jų atsiradimas kažkaip susijęs su J. Girdvainio vadovaujamo Lietuvos SSR Ministrų Tarybos Reikalų valdybos Kadru skyriaus veikla. Vis dėlto labiau tikėtina, jog J. Girdvainis šią medžiagą rinko kaip privatus, nuoširdžiai lietuvių kultūra besidomintis, valdiško popieriaus atsargomis besinaudojantis asmuo, kuriam aukštos pareigos padėdavo lengviau užmegzti kontaktus su kūrėjais ir sulaukti teigiamų atsakymų, jų paprašius parašyti apie save.

Yra pagrindo manyti, kad J. Girdvainiui šie dokumentai nebuvo vien tik kolekcionavimo objektai. Gali būti, jog po J. Stalino mirties prasidėjus „atšilimui“ jis ketino atnaujinti dar tarpukariu pradėtą, tragišką Lietuvai politinių pervartų laikotarpiu nutrūkusią leidybinę veiklą. 1934 m. Kaune pasirodė jo sumanytas ir parengtas leidinys apie aušrininką Joną Šliūpą (*1861–†1944), kuriame paskelbti aktualumo iki šiol nepraradę paties J. Šliūpo, knygnešio, spaudos darbuotojo Juozo Oto Širvydo (*1875–†1935), rašytojo, vertėjo Karolio Račkausko-Vairo (*1882–†1970) atsiminimai. Nesumeluotu rūpesčiu ir nuoširdumu skamba knygos pratarinėje J. Girdvainio parašyti žodžiai: „Dar per anksti vertinti Dr. Jono Šliūpo reikšmę Lietuvos kultūriniam ir tautiniam atgimimui. Bet registruoti faktus ir rinkti medžiagą jo biografijai jau pats laikas; nes galime ir dabar pavėluoti, kaip esame pavėlavę surinkti ir užrašyti objektyvias žinias apie savo tautos didingųjų dienų vadus ir karžygius, kurie išliko gyvi tik senuose liaudies padavimuose; pamiršome netolimoje praetyje gyvenusius rašytojus – tautos dvasios reiškėjus. Šiandien apie juos renkamės žinias iš kapų paminklų. Bet paminklai sutrunėjo ir nudilo. Todėl kuriame netolimos praeities legendas“⁷.

Panašu, kad J. Girdvainis tarpukariu planavo parengti ir daugiau tokio pobūdžio leidinių. Išlikę dieno-raščiai ir korespondencija byloja, jog jis palaikė ryšius su daugybe žymių to meto visuomenės bei kultūros veikėjų ir visus juos ragino rašyti atsiminimus, autobiografijas⁸. Tarp jų – Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona, kurio buvo prašyta parašyti apie Lietuvos universiteto profesorių Eduardą Volterį (*1856–†1841)⁹.

Poetas Jonas Krikščiūnas-Jovaras (*1880–†1967) viename J. Girdvainiui adresuotame laiške, kuriame taip pat kalba sukosi apie atsiminimus, pavartojo tokį kreipinį: „Gerasis mūsų tautos švietėjas“¹⁰. Iš šių žodžių galima spręsti, kad atkaklūs J. Girdvainio raginimai dalintis prisiminimais pasiekdavo kūrėjų širdis ir formavo jo kaip patikimo, Lietuvos labai aktyviai dirbančio žmogaus įvaizdį.

Viskas pasikeitė sovietmečiu, kai J. Girdvainis ėmė kopti karjeros laiptais ir pradėjo eiti aukštas pareigas institucijoje, atsakingoje už tautiečių trėmimus¹¹. Nors jo entuziazmas fiksuoti ir registruoti įvairių

⁷ *Aušrininkas Jonas Šliūpas*: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai. Atsiminimus parašė Jonas Šliūpas; Juozas Otas Širvydas; ir Karolis Vairas-Račkauskas. Kaunas, 1934, p. 5.

⁸ GIRDVAINIS, Juozas. *Dienoraštis*. 1937–1938 m. LMAVB RS, F154-191; J. Girdvainio korespondencija su J. Krikščiūnu-Jovaru, Vydūnu, V. Sezemanu, J. Šliūpu ir kt. 1934–1939 m. LMAVB RS, F154-185.

⁹ IDEM. *Dienoraštis*. 1937–1938 m. LMAVB RS, F154–191, sąs. 1, lap. 21 *recto*.

¹⁰ KRIKŠČIŪNAS-JOVARAS, Jonas. 1936 09 05 laiškas Juozui Girdvainiui. LMAVB RS, F154–185, lap. 20 *verso*.

¹¹ Esama dokumentų, liudijančių, kad J. Girdvainis tiesiogiai prisidėjo prie masinių žmonių trėmimų. Žr.: Lietuvos SSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto įgaliotinio, Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininko padėjėjo J. Girdvainio pranešimas Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui ir Lietuvos komunistų partijos sekretoriui A. Sniečkui apie ištremtų Kretingos apskrities gyventojų palikto turto apskaitą ir pasiskirstymą. 1948 01 12. In *Lietuvos kovų ir kančių istorija*: dokumentų rinkinys. Sudarė E. Grunskis ... [et al.]. Vilnius, 1994, kn. 1: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1952 m., p. 146–154.

kultūros sričių atstovų gyvenimo ir kūrybos faktus neišblėso, tačiau didesnės dalies žmonių pasitikėjimas jau buvo prarastas. Netekę savo artimųjų, praradę darbus, saugumo struktūros padalinių nuolatos persekiojami kultūrininkai puikiai žinojo per didelio atvirumo pasekmes, tad autobiografijas rašė dangstydamiesi „ideologiškai ir politiškai teisingos“ retorikos formuluotėmis: prirašydavo ištus puslapius padėkų „šlovingajai“ komunistų partijai, dėjuodavosi galėdami tyrinėti „vertingiausią žmonijos proto lobyną – marksizmo-leninizmo klasikų raštus“, atgailaudavo už praeities „nuodėmes“, išsižadėdavo „religinių prietarų“ ir t. t. Sudėtingesnė užduotis būdavo užpildyti J. Girdvainio pateiktas anketas, kuriose tokioms gudrybėms nebuvo palikta vietos. Čia kūrėjai turėdavo trumpai ir aiškiai išdėstyti visus svarbiausius savo gyvenimo faktus: kada ir kur gimė, augo, mokėsi, dirbo, kokioje kariuomenėje tarnavo, kokioms partijoms priklausė, ar turėjo partinių nuobaudų, ar buvo teisti, ar gyveno užsienyje, kas tėvai, broliai, seserys, sutuoktiniai, vaikai ir kt. Kartais autoriams tekdavo atsakyti į papildomus klausimus, parašyti plačiau apie kai kuriuos įvykius ar sutiktus garsius žmones. Šiuos papildymus J. Girdvainis pridėdavo prie autobiografijų.

Kol kas neaišku, kada ir kur J. Girdvainis susipažino su V. Drėma, tačiau šios pažinties rezultatas – akivaizdus: 1955 m. sausio 15 d. violetiniu rašalu smulkia, tvarkinga rašysena parašyta 20 lapų apimties autobiografija (apima laikotarpį nuo gimimo iki 1955 m.)¹², tų pačių metų sausio 17 d. užpildyti 4 anketos lapai¹³ ir po kelių dienų – sausio 25–26 d. – dešimtyje lapų surašyti „Papildymai prie autobiografijos“¹⁴, kuriuose V. Drėma pasakoja apie lietuviškų mokyklų padėtį lenkų okupuotame Vilniaus krašte, apie žymų visuomenės veikėją Konstantiną Stašį (*1880–†1941?) ir jo vaidmenį šio krašto gyvenime, apie kultūros žurnalą „Lietuviškas baras“ (1933–1939 m.), Varšuvos lietuvių savišalpos draugiją (1932–1939 m.), kultūros istoriką, filosofą Levą Karsaviną (*1882–†1952) bei įvardija priežastis, dėl kurių metė dailę ir pasinėrė į dailės istorijos studijas. Šiuose rašiniuose, kaip ir kitose J. Girdvainio fonde esančiose įvairių kūrėjų autobiografijose, neapsieita be reveransų sovietų valdžios adresu. Tai nieko keista, turint galvoje jų parašymo aplinkybes ir laiką – gūdžius 1955-uosius. Pro „socialistinio realizmo“ apnašas atsiskleidžia be galo spalvingas, kupinas įvykių, pasirinkimų, skausmingų patirčių ir netekčių V. Drėmos gyvenimas, jo asmenybės, pasaulėžiūros bruožai, plati Vilniaus krašto kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo panorama. Tad šie tekstai – svarbūs rašytiniai šaltiniai, suteikiantys daug vertingos informacijos dailės istoriko biografijai, Lietuvos kultūros istorijos ir vis gilyn į praeitį grimztančios sovietinės epochos realijų tyrimams.

Paskutinio – ketvirtojo – J. Girdvainio rinkinyje esančio V. Drėmos dokumento¹⁵ istorija kiek kitokia. 1941 m. birželį vokiečiams okupavus Lietuvą, jis, kaip Lietuvos SSR Švietimo liaudies komisariato Kadro skyriaus inspektorius, kartu su dešimčia kitų savo bendradarbių buvo areštuotas ir keturioms savaitėms įkalintas Lukiškių kalėjime. Išleistas liepos 18 d. su sąlyga parašyti rašinį apie situaciją švietimo srityje pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu bei lenkų nacionalistų intrigas prieš lietuviškas mokyklas¹⁶. Didžioji to rašinio dalis, pavadinta „Lenkų šovinizmas bolševikų priedangoje“, 1942 m. buvo išspausdinta Studijų biuro, rinkusio ir viešinusio likviduotų sovietinių įstaigų dokumentus, žmonių liudijimus apie patirtus sovietinės okupacijos baisumus, tęstinio leidinio „Lietuvių archyvas“ trečiajame tome¹⁷. Vėliau dėl šioje publikacijoje išsakytų minčių V. Drėma ilgiems dešimtmečiams pateko į sovietinių funkcionierių nemalonę: 1944 m. turėjo pasiaiškinti Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretoriui Kaziui Preikšui, 1950 m. buvo atleistas iš Vilniaus valstybinio dailės instituto ir Dailės muziejaus¹⁸, negalėjo spausdinti kai kurių savo mokslo darbų. Nenuplaunama dėmė tapusios publikacijos rankraštis vokiečių

¹² LMAVB, F221-37, lap. 67 *recto*–86 *verso*.

¹³ *Ibidem*, lap. 63 *recto*–66 *recto*.

¹⁴ LMAVB RS, F221-38, lap. 87 *recto*–96 *verso*.

¹⁵ Vlado Drėmos parodymo nuorašas. LMAVB RS, F221-39, lap. 97–119.

¹⁶ DRĖMA, Vladas. *Autobiografija*. 1955 01 15. LMAVB RS, F221-37, lap. 78.

¹⁷ IDEM. Lenkų šovinizmas bolševikų priedangoje. *Lietuvių archyvas*: bolševizmo metai. Kaunas, 1942, t. 3, p. 196–204.

¹⁸ IDEM. *Autobiografija*. 1955 01 15. LMAVB RS, F221-37, lap. 80.

okupacijos metais buvo saugomas Studijų biuro archyve Vilniuje, o 1944 m. rugsėjo 21 d. pateko į sovietinių struktūrų rankas. Pasinaudodamas tarnybine padėtimi, J. Girdvainis gavo jo nuorašą (mašinarštis) ir tokiu būdu papildė asmeninę kolekciją. V. Drėmai kolekcininkas veikiausiai neišsivadė turįs tokį nuorašą, todėl *Autobiografijoje* nušviesdamas „nusikalstamo“ rašinio atsiradimo aplinkybes, dailės istorikas mėgino truputį pagudrauti. Teisinosi, kad buvo priverstas jį rašyti, kad tekstas, rengiant spaudai, buvo pakeistas, galiausiai, išspausdintas be jo žinios¹⁹. Atlikus lyginamąją publikacijos ir J. Girdvainio išsaugoto nuorašo analizę, aiškėja, jog leidinio rengėjai iš tiesų nepanaudojo kelių pirmųjų ir paskutinių lapų, kuriuose V. Drėma trumpai aprašė savo gyvenimą iki ir po pirmosios sovietinės okupacijos, tačiau išsamų, detalių pasakojimą apie situaciją švietimo srityje Vilnijoje nuo sovietų invazijos 1940-aisiais iki 1941 m. birželio išspausdino visą ir be jokių žymesnių pakeitimų.

Jau vien iš to, kas pasakota, nesunku pastebėti, jog „Vlodo Drėmos parodymas“ (taip J. Girdvainis įvardijo aptariamą rašinį) turi daug autobiografijos žanrui būdingų ypatybių (pasakojama pirmuoju asmeniu, laikomasi chronologinio nuoseklumo, rašantysis pateikia svarbiausius savo gyvenimo faktus nuo vaikystės iki konkretaus dabarties taško), todėl jį galima laikyti pirmąja V. Drėmos autobiografija, kurios žymi dalis paskelbta spaudoje. Kita ir vienintelė tokio pobūdžio publikacija pasirodė tik po kelių dešimtmečių. 2001 metais Lietuvos literatūros ir meno archyvo darbuotoja Janina Žiemytė paskelbė itin trumpą ir lakonišką 1984 m. kovo 25 d. dailės istoriko rašytą autobiografiją²⁰. Šiame kontekste naujų V. Drėmos dokumentų tyrimai ir publikavimas atrodo itin aktualūs ir reikalingi.

Čia skelbiama truputį sutrumpinta dailės istoriko *Autobiografija*²¹ ir jos papildymų fragmentas²². Dėl didžiulės šių rašinių apimties nebuvo galimybių išspausdinti pilnus jų tekstus, todėl nenoromis teko imtis „cenzūros“. Svarstant, kurias vietas išbraukti, o ką palikti, prioritetas teiktas V. Drėmos biografijai ir Lietuvos kultūros istorijos tyrimams reikšmingiems faktams, aplenkiant kai kuriuos akivaizdžiai neadekvačius, sovietinės gyvensenos sąlygotus politinių ir socialinių reiškinių vertinimus arba pernelyg išpūstus kairiųjų pažiūrų jaunimo organizacijų veiklos aprašymus. Neįtūlo ir į *Autobiografiją* įterptas V. Drėmos mokslo darbų, publicistinių straipsnių bibliografinis sąrašas (71 pozicija, lap. 83*recto*–85*recto*), tačiau nemažą dalį jame pateiktos informacijos galima surasti lenkų dailėtyrininko Jano Kotłowskio sudarytoje bibliografijoje²³. Taip pat liko neskelbta didžioji dalis autobiografijos papildymų teksto (šeši pirmieji lapai). Iš esmės šio dokumento publikavimą buvo galima palikti kitam kartui, tačiau norėjosi kuo greičiau paviešinti V. Drėmos atsakymą į iki šiol daug kam ramybės neduodantį klausimą, kodėl jis liovėsi kurti ir pasinėrė į dailės istorijos tyrimus. Kartu skelbiamas labai įtaigus V. Drėmos pasakojimas apie garsųjį kultūros istoriką, filosofą Levą Karsaviną, jų pažintį ir darbą Lietuvos dailės muziejuje.

Tekstų kalba ir skyryba netaisyta, asmenvardžių ir vietovardžių rašyba nekeista, jų taisyklingos formos, bibliografinės pastabos ir komentarai pateikti išnašose. Praleistos rašinių vietos pažymėtos daugtaškiais laužtiniuose skliaustuose.

¹⁹ *Ibidem*, lap. 78, 80.

²⁰ ŽIEMYTĖ, Janina. Vlodo Drėmos fondas ir kelios pastabos jo autobiografijos paraštėse. *Lietuvos archyvai*. Vilnius, 2001, t. 14, p. 185.

²¹ DRĖMA, Vladas. *Autobiografija*. 1955 01 15. LMAVB RS, F221-37, lap. 67 *recto*–86 *verso*.

²² IDEM. *Papildymai prie autobiografijos*. 1955 01 25–26. LMAVB RS, F221-38, lap. 93 *recto*–96 *verso*.

²³ KOTŁOWSKI, Jan. *Vladas Drėma (1910–1995): twórczość artystyczna i działalność naukowa*. Toruń, 1999, p. 41–48.

New sources on the life and work of Vladas Drėma

Ingrida Pajedaitė

Summary

Vladas Drėma (*1910–†1995) is one of the greatest historians of Lithuanian art, talented artist and educationalist. A prominent researcher and preserver of cultural heritage, he left a lasting mark on the history of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. From 1988 to 1990, he worked in the Manuscript Department of the Library, where he systematized and described unique art pieces held by the department. Owing to his efforts to make available the „Collection of Drawings and Sketches by Lithuanian Artists“ (F320) to scientific community, it is now one of the most studied collections of the Manuscript Department.

The article presents some of the lesser known and little researched Drėma's manuscripts, kept in the Juozas Girdvainis Collection (F221). These include a biographical data form filled in by Drėma in 1955, an autobiography with supplementary notes, and a typed copy of a testimony about the first soviet occupation and Polish-Lithuanian relations in the Vilnius region in 1940–1941, written in July 1941 and discovered on September 21th, 1944 in the Archive of the Office of Studies in Vilnius.